

# Az álmokképek világa mint különös fikcionalitás

Közismert, hogy a múlt század 80-as éveitől kezdve Gadamer alapvető hermeneutikai munkái alapján a bölcseletben egy nyelvfilozófia kontra hermeneutika diszkurzus után előbb egy hermeneutikai fordulat jellemezte a megértés körüli vitákat, majd a 90-es évektől kezdve, a már az ugyancsak Gadamernél megjelenő, ún. „iconic turn” lett a bölcseleti viták vezető eszménye. Az utóbbiból kinövő újonnan megfogalmazott képfilozófia és a megújult képtudomány a művészettudományokat egy lanyha kultúratudományi és egy hevesebb neostrukturális diszkurzussal kísérve tette alapjaiban kérdésessé. A képiesség válfajai, a kép hatalma és ismeretelméleti többlete új átgondolásra került, és a mozgó kép milyenségének kérdésével, valamint a performativitás problémakörével kiegészülve napjainkban egy átfogó képelméleti diszkurzus kezdetén vagyunk.

Ezen vita centrális kérdése az, hogy miben is áll a mentális képiség önállósága a gondolkodás belső ideációjában, milyen szerepet is játszik a képiség, a képzetek és az elképzelések (beképzelések) összjátéka a gondolatok genezisében és szerkezetében, miként mutatkozik a belátás mint láthatatlan képi autonómia a megértés mezejében úgy, hogy az a nominalizmuson túlra, az érzetek sejtető és ítélő mezeje felé vezet bennünket.

A pszichoanalízis énpeszichológiai szakaszában Spitz nyomán, a szavakon túli koragyermekkor megértésében ismerték fel először a képi jelenlét alapvető szerepét. Előbb csak a humán pszichikum és az ébredő értelem világra jövésében látták az emberi tekintet fontosságát. Itt vált először nyilvánvalóvá, hogy az első másik, az anya együttérző tekintete, az indulati ráhangolódást kifejező tartása teremti meg a csecsemő számára az emberi méltóság becsét. Később az önén interaktív pszichoanalitikus szemléletű pszichológiájában és a korai interakciók pszichoanalízisében derült ki, hogy a saját érzelmek láthatóságának felfedezése a kisgyermekben az önértéket megőrző szemérem és szégyenhatár kialakítását, az intimitás láthatatlan burkát kelti. A személy által nem látott testrészek értékmegőrző vagy megszegyenítő affektusokkal kerülnek kapcsolatba, ez egy olyan mozzanat, mely a társadalmi öntudat és a szociabilitás, egy etikai létalapon kialakult morál kialakítása szempontjából életfontosságú tényezőnek bizonyult. Az utóbbi az önérték és a becs, az intimitás, viszonylagossági ítélőerő rendszerének érzeti képződése és védelme, az identitás és személyi integritá-

sának szempontjából a legsérülékenyebb létjelenségünk. Ilyenformán a mások és önmagunk megértésének hermeneutikai kérdésköre a láthatóságon túli látás világának vizsgálata felé tolódott át.<sup>1</sup>

Meglepő ugyanakkor, hogy a pszichoanalízis jelenkori álmotanában továbbra is nagy a hallgatás és a tanácsatlanság a genuin képi modalitásról, valamint Hermann Imre kedvenc témájáról, a képzet és az elképzelés gondolkodáslélektani eredetéről és pszichodinamikai szerepéről. Továbbra is megoldatlan itt a többértékű logika és az értékek szerepe éppúgy, mint a képi tudattalan topikai és dinamikai elemezhetősége, azaz a nyelven túliság analitikus alapvetése. De ennél több szó esik továbbra is a képi nominalizmusról, a képzeletről és az epizodikus és szcenikus narrativitásról, anélkül, hogy a képi közvetlenség és a világegység kérdése a lelki élet analitikus elméletében elemzés tárgya lenne.

Jelen dolgozatomban az álmodott álmok egy speciális aspektusával, nevezetesen azzal a dilemmával szeretnék foglalkozni, hogy miként fogható fel az álmok mint a fikcionalitás egy különös formája. A kidolgozás folyamán a mélyhermeneutika alapelvét követve arra szeretnék törekedni, hogy a pszichoanalitikus és a fenomenológiai<sup>2</sup> szempontokat közös nevezőre hozzam.

Ezzel a gondolattal azt az apóriát szeretném feloldani, hogy az *álmodott álmok* (látott<sup>3</sup> álmok) csak mint egy lidérc-álmok, és így mint a realitás tagadása jelenik meg, vagy fogható fel a felébredés pillanatától kezdve, míg ugyanezen toposz mint egy szigorú önreferenciális álomvalóság működik akkor, ha az alvás közben álmodni kezdünk, s az álmodásban benne vagyunk. Amikor a felébredés pillanatában azt mondjuk, „csak álmok”, tagadjuk annak az elmúlt álomnak a realitását, melynek az álmodáskor saját valóságereje és saját jelenlévősége volt.

Van tehát egyrészt az álmodott álmok toposza (Freudnál általában: der Traum) a maga aporetikus létkérdésével és saját polivalens képiességi hangsúlyozottságával. Van az előbbiből előállított nyelvi vagy szövegi álomanyag vagy álomtartalom, mint a mozgó képek legendája, a szavakkal, még irodalmi eszközökkel is, alig megfogható, képi sokértelműsége miatt beszédesnek tűnő vagy éppen világ-sűrűsége folytán bennünket megérintő, megszólító eseményesség (Freudnál: das Geträumte vagy a manifeszt álomtartalom), amit mint a múlt felidézett eseménytörténetét elmondhatunk, és aminek tengelye mentén elálmodunk.

<sup>1</sup> Éppen ezen folyóiratban írtunk erről először még a nyelviség oldaláról nézve a dolgokat: Bókay A. és Jádi F.: A képek nyelve és a lélek nyelve, *Műhely* 1992, 7–8., ill. Jádi F.: A képiesség szerepe a pszichoanalízis hermeneutikájában, *Műhely* 1992, 24–27. o.

<sup>2</sup> L. Binswanger: Traum und Existenz. In: Ua.: *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Bd. I., Bern, 1956., valamint D. von Uslar: *Der Traum als Welt. Zur Ontologie und Phänomenologie des Traums*. Neske, Pfullingen, 1964.

<sup>3</sup> Tulajdonképpen a pillanatsorok összenéző követéséről, a láthatóságnak az első pillanatra „így vagy úgy” látásáról, ennek vagy annak tartásáról van itt szó, az alaki látszólagosság követéséről és nem arról, amit felismerő vagy látó látásnak, a látható milyenségét vagy olyanságát identifikáló vagy a láthatatlant meglátó, és ezáltal az önálló gondolkodást megalapozó látásnak nevezünk.

Itt vezetjük magunkat ágas-bogas történeti szálak és fonatok (filium) időbeni kuszaságával és talányos értelmi összefüggéseivel éppúgy, mint a nyelviség képletességétől (effigies/figura). Milyen különös, hogy mindez az elsimítással (fictum), a bebarázdálással és a szeretettel (philia) van kapcsolatban.

Van az *elmondott álom*, egy hisztoricitás (Freudnál: Traumerzählung<sup>4</sup>), amit a felébredt a saját nyelvén az eseményesség újabb és újabb részleteit fellelve vagy elfojtva különböző helyzetekben egy eseményességi lényeg körül forogva mindig másképp képes megfogalmazni, s melyről az álmát elmondó úgy hiszi, hogy egy valós jelenben megélt történetről tudósít. Ez az elmondott álom az analitikus fülében a páciens szóbeli elbeszélési és asszociációs anyaga, egy olyan szóképzet lesz, mely arról tudósít, hogyan is működik a páciens szavakkal fantáziáló képzelete.

Az elmondott álom szövegi elemzése és értelmezése (Traumdeutung/álomfejtés) Freud számára közismerten a tudattalanba vezető „királyi utat” jelentette. A freudi teleologikus álomfejtés végén pedig ott áll a látens álomtartalom, az álom tulajdonképpenisége a maga sajátos és tipikus topikai és dinamikai szerkezetével. Erről a textuális latenciáról Freud azt gondolta, hogy ezt egy narratívumként a tudattalan ösztönkörei az ösztönsors kényszerként a felettesénnel és az énídeállal való harcban bonyolítva az álmodónak úgy írják elő, mint a drámaíró előírja a színésznek, a rendezőnek és az előadás más résztvevőinek, hogy milyen szerepet és hogyan, milyen díszlettel és kosztümmel játsszanak akkor, ha a színdarab a színpadon majd nyilvános előadásra kerül. Már ebben a szintér és nézőtér paradigmában ott van az a leegyszerűsítés, ami a szereplőket a szerző hiteles szövszólójaként és nem pedig művészien átszajátító értelmezőként lépteti fel. Ahogy a műélvező néző a színpadi előadást kedvező esetben úgy éli meg, mintha ő is a színpadon volna, látja az álomlátó a saját ösztönsorsát a szimbólumok alakoskodásának összejátszásaként, különös másságok összejátékaként úgy, mintha az egy megmásult színhelyen furcsán idegennek tünne, és mégis egészen ismerős formában szeme láttára, javára vagy ellenére, mint egy sajátos másság bontakozna ki. Eközben nem zavarja az sem, hogy esetleg ő maga is részt vesz ezen darab színrevitelében, miközben azt is sejteni látszik, hogy a darab adott esetben egy kényes vagy feszélyes színvallással is válhat. Különös ebben a nominális színreviteli játékban, hogy benne az álomtartalomban való vakon bizás, az utalásokkal szembeni bizalmatlanság, a pillantások cseréje, a látás és belátás vizuális egységként működik.

Az álom ilyen narratív felfogása abból a megfigyelésből indul ki, hogy az álmodott álom képsora az álmodónak egy olyan nyilvánvalóan látható jelenséget mutat, melyet mint előtte lezajló jelenséget és jelenvalóságot él meg

részt vevő megfigyelőként. Ugyanakkor fura vagy titokzatos külső eseményként vagy világgént fogja fel az álmodó az eseményeket, miközben ugyanezt egy eidetikus képzetként önmaga generálja. A látvány vigasz az életvilágból való kiszakítottaságért, az életvilág magától értetődöttségének elhalásáért az alvásban, egyfajta szimultán szemtanúság és tettesség az elidegenített vágyakkal, félelmekkel, álcázásokkal és a titokzatossal való találkozásokor.

Freud az álomban egyfajta konfliktusmegoldást látott, mint egy kérdésre adott rejtélyes választ kezelte az elmondott álmot. Egy olyan belső feszültség entrópiára törekvő egyensúlyba hozását látta benne, mely a személy önmaga előtt elrejtett legbensőségebb titkait képletesen juttatja érvényre. Ugyanakkor kreatológiai szempontból az álmodott és az elmondott álom mindig többlet is, hisz egy szintropikus, azaz ismeretelméleti többletet teremtő alkotási folyamat terméke, miáltal az újszerűség és a megretentő igazság megkerülhetetlen valóságát éppúgy színre tudja léptetni, mint a végtelenséget és az emberi lét végességét, vagy akár a kikerülhetetlenség és a szükségszerű véletlen valóságát is.

A továbbiakban azzal a dilemmával szeretnék foglalkozni, hogy hogyan is gondolhatjuk azt a tételt, hogy az álom egy *különös fikcionalitás*.

Mielőtt a fikcionalitás kérdését tárgyalnám, meg szeretném vizsgálni, hogy mit is jelent ez a „különös” megjelölés. A különösségre a mindennapi életben azon eltűnődve, elmerengve reagálunk, óvatosan, mint furcsát, különcöt vesszük tudomásul, és megpróbáljuk kitalálni, milyen eidosz, belső képi egység, formáló erő és logikai rend tartja is össze, milyen eredetű dologról is van szó. Amennyiben elismerjük a különösség önálló létvényét egy jelenségben, vagy a különösség jelenségét magát, azonnal meg szeretnénk tudni, hogy mi által vált itt a kivétel, a rendkívüliség esete törvényé, és miért nem a szerencsés véletlen vagy a szerencsétlenség és előreláthatatlanság, vagy éppenséggel a logikai kivétel esetével állunk itt szemben. A különösség egy önálló divergenciaként lép fel az identitással szemben, és arra kényszeríti az álmodót, hogy azt az utat, melyet az ébrenléti világban valóságként kezel, relativálja, illetve végképp elhagyja.

Elgondolkoztat bennünket minden különösség, mert át szeretnénk hidalni azt a zavarodottságot, azt a meghökkenítő fogalomnélküliséget, amit a különösség fellépte a gondolkodás magától érthetődöttségében, a maguktól érteződő gondolatok folyásában kelt. A zavarodottság persze bizonyos esetekben olyan meggyőző, valóságsgalló erővel lép fel, hogy az arra érzékeny személyek abból csak megtébolyodva, a különösség belső logikájába belekavarodva, „vonatkoztatva”, azaz egy téveszme rendszerébe bonyolódva „találnak ki”, miközben identitásuk egy radikálisan másikká változik.<sup>5</sup> Az ilyen hirtelen életvilággá

<sup>4</sup> Az *Erzählung* szóban benne van a felsorolás vagy beszámolás, a szám, név, mérték és optatív törvény, azaz az eredeti nomosz immanenciája. Közismert, hogy a *nomosz* ellenlábasa az *eidosz*, mely döntően hozzájárul ahhoz, hogy az értelem kialakításában a dologról egy belső képzetünk, mentális képünk alakuljon ki. Amikor az írásbeliség a Nyugat kultúrájában a képiség tilalma alapján a képiséget maga alá rendelte, egy ógörög filozófiai örökséget, a monoteisztikus vallások ikonoklasztikus intencióját követte. Ezt a teológiai immanenciát kívánja a jelenkori képfilozófia és képtudomány revidálni úgy, hogy a nyelviség duális logikáját a képi immanencia többértékű logikájával veti össze. Hasonló fordulat állt elő, főként Ricoeur életművében a morál és az etika közötti lényegi különbség megtalálásakor. A morálban is ott trónol az ideál példaképe, a szembesítés és kendőzés gondolata, az etikában pedig a színvallás vagy a tekintetbe vevés lehetősége.

<sup>5</sup> A pszichózisok esetében ezert egy olyan megélt fikcionalitásról (l.: F. Jádi: Nobless oblige. Unsichtbares und Unsagbares in Natterers Leben und Werk. In: B. Brand-Claussen & I. Jádi (Hsgb.): *August Natterer. Die Beweiskraft der Bilder. Leben und Werk. Deutungen*. Wunderhorn, Heidelberg, 2001, 215–322. o.) beszélnek, melyben a fikcionalitás konkretizált élet lesz. Rendszerint anélkül, hogy a pszichotikus a saját extrém gondolati extázisából és életvezetéséből a közös mindennapi életbe vagy a konszenzusba magától, spontán vissza tudna térni. Itt a pszichoti-

vált különösséget örültségnek, vonatkozásokkal kifejtve pedig tébolynek nevezzük. A mindennapi életben a felébredettnek az álmodóval való átmeneti identifikáltsága folytán az álomból magához térő ember alaphangulatának áthangolásában el kell vonatkoztatnia az álomvalóságtól. Ez az az eset, amikor az álomrealitást a „csak” szóval tagadja. Az elbeszélő az álom értelmi összefüggéseiben látja a való világhoz vezető kiutat, miáltal az álom és az ébrenlét közti ismeretelméleti apóriát a mindenkor léti eldöntöttséghez való tartással kívánja stabilizálni. Hogy ez az ébrenlétben éppen olyan nehéz, mint az álomban, ismert mindannyiunknak akkor, ha az eldöntöttséget, a belső identitáskoherenciát nem találjuk, és pro vagy kontra valamit eldöntünk, avagy egy döntő érvnek minden fonák-érzés ellenére engedünk.

A különosság lényegét akkor ismerjük fel igazában, ha ezen jelenség mélyén egy különös figyelemmel méltatott etikai-esztétikai toposzt<sup>6</sup>, önálló és kitüntetett értékreferenciát fedezünk fel. Ebben a figyelemre való méltatásban a különossággal szembekerült illető becsülni kezdi a különosságban rejlő léttörténeti mozzanatot, azt a másságot, mely rendkívüli tapasztalatot ajándékozhat neki. Ezen a ponton az érték a tisztelet létalapja lesz, és a különosság belső törvényeit akarva-akaratlan követni fogjuk.

Az észlelésben rejlő értékimmanencia és a velejáró interpretációs kényszer magával vonja, hogy a különosság felléptekor nemcsak egy felismerési kényszer alatt állunk, hanem a különosság maga is külön elismerést követel meg tőlünk. Abban a pillanatban, amikor a különösséget észrevesszük, már ebben a felismerésben is benne van egy anticipáció, a különosság előzetes elismerése, mint ahogy azt a kiválasztásos gondolkodás modelljében és az ideálképzésben is látjuk.<sup>7</sup> Amikor valamit, pl. egy hasonlóságot vagy azonosságot felismerünk, logikailag azonos szintre kerülünk a dologgal. Ez a viszony a másik másságához való olyan általános kölcsönösségi viszonynak felel meg, melyben az igazság a mérvadó. Nem így áll a helyzet az idealizált kvalitásokkal való eljárás során.

De éppen itt van a dolog bökkenője, hiszen azzal, ami elismerést követel tőlünk, mindig egy nárcisztikus rend és egy kikényszerített analízis ösztönviszony, egy szadomazochisztikus reláció realizálódik. Arra kényszerülünk, hogy bizonyos fokig létajándékként, léttöbbletként, azaz a saját nárcizmusunkon túlról felértékelve közeledjünk hozzá vagy teljesen leértékelve, figyelemre nem méltónak tekintsük. Amennyiben értéként figyelemre méltónak találjuk és jelenvalóságát becsülni tudjuk, felismerjük rendkívüli fontosságát és megkerülhetlenségét, sőt annak logikai útjelző jellegét is, és felbecsülhetetlenül fontos lesz számunkra. Ebben az esetben lehetőségünk van arra, hogy a létvilágban egy rendkívüli élmény vagy csoda tanúi,

vagy éppenséggel részesei lehetünk. Ezen a ponton a mindennapiság ünnepevé válik. Amennyiben viszont úgy találjuk, hogy a különös „csak véletlen” vagy „csak mellékes” körülmény, még tartozunk azzal az igazsággal, hogy a figyelmen kívül hagyott dolgot önmagunk előtt elhallgattuk, tényszerűségét vagy jelenvalóságát nem vettük figyelembe, tehát számolnunk kell azzal, hogy a jövőben eredeti vagy következményes formájával újra találkozni fogunk. Az álommunka is ezen két pólus, a felismerés és az elismerés között ingadozik, melyek viszonylagossági pontja a becs.

Az álomélmény során indulatokkal túlterhelt tudat elámulva fogadja a csodát. Eközben az álmodó szubjektum megadja magát a képi telítettség narratív sugallatának és a térítő hirtelen változásainak. Az álombeli különosság egyik legjellegzetesebb jelensége, hogy a térbeli mozgás, mely az időszakasz, az időköz és az időpont terminálásával az időérzéklet képezi, az álomfragmentumokon belül ugyan érvényét megtartja, de a tudattalan mint nyelv a metaforizálással szétzúzza az időtér logikáját. Így az időben való lét a tudattalan időtlenségének terébe kerül, és önmeghatározottságát (determinációját) elveszti.

Egy adott élmény, így az álomélmény nyújtotta potencialitás is, csak akkor tud érvényre jutni, ha a különösséghez, mint eleven különös mássághoz, mint a dologban feléledő mássághoz, tehát szubjektívalva odafordulunk, és nem ignoráljuk mint jelentéktelen tárgyat, vagy ellenkező irányban, képzelőerővel dúsitva nem színezzük ki azt. Ezen önleértékelő nárcisztikus manőverek, Lacannal szólva, azzal a következménnyel járnak, hogy az objektummá vált, eldologiasított különosság, mint különös ügy átveszi a dolog által elragadtatott szubjektumunk fölötti uralmat. Amikor a különosság a figyelmet felkelti, még csak érdekes vagy furcsa, de amikor azt a fascináció jelenségében le is bilincseli, úgy tűnik, mintha a külső világ megvilágítaná a belsőt, mintha az itt fellépő új önértelmi paradigma az eddigi világlátás egészének igazát mutatná. Ami viszont itt megmutatkozik, az a hiány. Ez a fontos dinamikai indítatás, a hiány által gerjesztett emocionális mozgatja a fantáziát akkor, ha a különosság látványa a perplexitást követő világhiányból a narratívumként felfogott képiség talaján történetként lebilincseli a fantáziát.

Mind az álmodó álomszövege, mind pedig az asszociálva elmondott álomelbeszélés során a különosság ilyen sajátos esete áll fenn, sőt még tovább is mehetünk, a különosság mindkettőben, mint valós élet, vagy mint tényleges életviszony egy totalitástörténetként konkretizálódik a szemünk előtt. Az álmodó nemcsak az álma kreatológiai gyökereit nem veszi figyelembe, tehát azt a tényt, hogy ő a megélteteket és az emlékezetből felkerülő epizodikus emlékezeti és gnosztikus anyagokat variálva álmodik,

kus maga úgy viselkedik, mint egy különleges ember, aki rendkívüli elbánást és megértést követel meg tőlünk. Őt magát is akkor értjük meg legjobban, ha vele szemben azokat a megértési stratégiákat fogantatosítjuk, melyeket a különössel, így a művekkel szemben általában amúgy is követünk, tehát relációlogikát vagy fikcionalitást. Az álom esetében pedig egy olyan különosságélménnyel állunk szemben, mely eladdig egy álomélet marad, amíg az adott álomban benne vagyunk, de amelyből lehetséges egy hirtelen visszatérés vagy kiszállás, ugyanis itt adatott a spontán felébredés, a magához térés lehetősége. Mégis úgy tűnik, hogy az álmodott álom fikcionális jellege olyan erős, hogy az utólagos rekonstrukcióban úgy tűnik, mintha valós élet lenne. Ahogy a valós élet a találkozás különös momentumait hozza, akkor, ha a jelen intenzitása hirtelen létélménnyé sűrűsödik, lehet a banális fikció is a különosság forrása. Éppen az a különös a tébolyban és az álomban, hogy ezek könnyen tipizálhatók és narratív logikájuk nevésségesen banális, de különös módon épp azokon a pontokon, ahol az egyértelműség megszakad, a jelenlevő letnek egy olyan intenzitása áll elő, melyeknek párját még a művészetélményben is alig vagy csak igen ritkán találjuk. A képiség és a világ kérdéséről a skizofréniában I. F. Jádi: Intersubjektivität, Bildlichkeit und die Welt der Schizophrenen. In: T. Fuchs et al. (Szerk.): *Wahn Welt Bild*. Springer, Heidelberg, 2002, 133–168. o.

<sup>6</sup> Lukács György: *A különosság mint esztétikai kategória*, Akadémiai, Budapest, 1957.

<sup>7</sup> Imre Hermann: *Psychoanalyse und Logik*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig, 1924.

vagy azt, hogy ő maga az álom tárgya, hanem még ennél is radikálisabban viselkedik. Az eldologiasított szubjektum álmaként elmerül az álmodott álom világában. Úgy tűnik az álmodónak, mintha valami eredeti élmény része lenne, mintha az emlékek tárházából az emlékfelidződés során kibomló anyag gondolatilag valami teljesen új alakítana ki. Hogy az álom különössége az emlékezetben tudattalanul átgondolt és féltetten visszatartott anyagok variált visszatérése, egy emlékbeni variáció, nem kerül az álmodóban felismerésre, miáltal tudatában az a benyomás keletkezik, hogy az álom eredeti gondolatokra és nem ötletbetörésekre, idézetfragmentumokra épül. Eközben nem veszi észre az álmodó, hogy csak egy rejtjelezetten variált újszerűségről, a múlt emlékeinek kedve vagy szorongásai szerinti és azokat variáló újrendezéséről van szó, hisz az álom csak egy látszólagos világba, a képzelőerő által felállított imaginatív világba vezet el bennünket. Közben azt a benyomást kelti, mintha hirtelen egy virtuális külvilágban találnánk magunkat. Az eidetikus belső világ külső élményként jelenik meg, és ez a fordulat lesz a fikció csalóka létalapja.

Amikor az álmodó a különös elképesztő perplexitásával operál, az önmagaság (Selbstheit) azon önhitelítő képességét veszti el, mely a mindennapi életben a szerepjátszó én és az önértelem között triangulálva egyfajta „szerintem”-kompromisszumot, relativáló egyensúlyt hoz létre. Az önmagaság érzete menti meg az éniideal pozitív vagy negatív túlzásai által a mindennapi életben tengődő vagy hányódó ént attól, hogy autenticitását elveszítse. Úgy tűnik, hogy az „én ez vagy az vagyok” érzése, vagy az a természetes érzés, hogy valaki a saját gondolatait gondolja, a saját nyelvén szól a másikhoz, az álom meghökkenítő különösségének láttán elvesz az önértelmét vesztett lelkiismeret bírósága előtt. Széttörik tettesre, tanúra, vádlóra és védőre, s átadja magát az álomfolyamat autonóm moralizáló ítélőerejének. Az álmodott álom világa a mindennapok nárcisztikus értékdilemmáját éppúgy felveti, mint azokat az exhibicionisztikus és önleplező motívumokat, melyek elől az életvilágban életét tengető személy oly leleményesen menekülni tud. Az álomlátás a pillanatok olyan fűzése, mely a valamire emlékeztető látásban közvetlenül fellépő érzéki bizonyosságot veti latba. Itt az imaginált képiségnek egy szövegi olvasatba való váltásáról van szó és nem egy meglátó, belátó és felismerő látásról. Ha a szövegiség írja elő a képet, ha a textualitás primátusát ismerjük el, félreismerjük az értelem szoros kapcsolatát a mentális képpel. Minden képít és képleteset egy belső képi rendezőelvűből kiindulva bizonyos perspektívából látunk mint milyenséget, mely valahonnan valahová vezet, egyik értelmi tartományból a valóság másik területére vagy oldalára, miközben a nominalitás csak a miként levőséget, egy dologi összevetést vagy egy realitásvizonyt nevez meg.

A különösség ténylegessé válása, a valóságérzéknek egy sajátos realitásvélelő átváltása az álmodás folyamán azzal a következménnyel jár, hogy az álomban munkálkodó képzelőerő társító és összerendező nyelvi kontextualizálódása, melyet Freud álommunkának nevezett, az álomszövegszerűség folyamán félreismerődik. Azaz az elmerülten álmodó nincs annak a tudatában, hogy ő szövi az álomdráma vagy -film szöveggönyvét, hanem úgy éli meg az álmát, mintha találkozna az álom másságával, amennyiben minden jelen mozzanatban egy új viszonylatot keres

az álomanyaghoz. Ezt a viszonyulást tudati alárendelteként keresi úgy, hogy ebben a viszonyulásban felismeri, hogy az álomvilág nem a korábbi magától értetődés világa, hanem egy sajátosan előtte álló autonóm „másvilág”, amibe feltartóztatathatatlantul belekerült, és amely immár nyilvánvalóvá teszi, hogy eddig másképp élte meg a világot, a múltat és egy profund, az ismeretlennél is ismeretlenebb jövő felé megy. Ez a logika viszont csak akkor érthető meg, ha az álmodó tudatalattija az álomtartalmat bonyolító és azért morálisan is felelős (imperatív) álomtudatként és egyidejűleg az ébrenléti tudat pedig alárendelt potenciális etikai vagy optatív viszonyulási háttérként funkcionál.

A különösség jelensége eközben úgy jut érvényre, hogy az álmodó az álomanyagot úgy éli meg, hogy ez nem abból a világból és történeti múltból jön, amiben ő élt, hanem úgy, hogy ez a meglepetésszerű találkozás az újrendezett múltat retrográd irányban átértelmezi egy új jelenvalóság koherenciájává. A múlt ezen retrográd falszifikációja olyan valóságérővel rendelkezik, hogy a látvány nyelvi értelmezése az álomvalóság értelmének megtalálásában egy autentikus bizonyosság és igazság, azaz hitelesség meggyőződéséhez vezet. A különös epizódok a rendkívüliség erejével lépnek fel, a szekvenciák nem konzekvensen viszonyulnak egymáshoz, hanem anarchikusan. Az eseményesség logikája nem követi a történetiesség azon átfejlődési élményét, mely egy belső átformálódásból, fejlődésből vagy átalakulásból lenne elvárható, hanem legendás módon egy sajátos, a processzualitás logikáját gyakran átugró történetietlen vagy legendás hisztoricitás alakítja a narrativitást. A beszédes, az álmodót megszólító képek sora az álmodó képzetében egy időviszonylatban megesett bonyolódási folyamat elképzelését vonja magával. Ezt a németben *Gestaltwechsel*nek, a *Gestalt* átváltásának mondják. Az álomelképzelést viszont az álmodó nem elképzelésként, hanem valós történetként éli meg, hasonlóan, mint ahogy egy tárgyi elképzelés tárgykapcsolatként funkcionál. Nyilvánvaló az elmondottakból az is, hogy az álomban munkálkodó tudat valóságérzéke ugyanúgy működik, mint a realitásban ekzisztáló tudaté, csak hogy a fikcionális tudat hiperrealis valóságot teremt. Ezt a tényt már Descartes felismerte és Freud ilyen értelemben érvelt. A tudattalan elmélete még azzal egészítette ki az álommunkáról alkotott képet, hogy az álomban a valóságelvelfüggesztődik.

Az álmodó szubjektum az álom megálmodása során identitásában megkérdőjeleződik, amennyiben olyanléte és léttörténeti önmagasága (*Selbstheit*) metamorforikus folyamatokon megy át, miközben ő maga ugyanaz a személy (*Selbigeit*) marad, azaz megmásvul. Mégsem egy olyan jövőből vagy jelenen túliságból jön ez a szövedék, ami felé ő a jelenből kilép, és így egy új jelenben találna magát, hanem a helyzetet úgy ismeri félre, hogy a múltjának eddigi értelmezéséről lépésről lépésre kiderül, hogy az hamis volt. Mintha minden másképp lenne. Az álomvalóság megjelenítő ereje olyan erős, hogy a létező egy ismeretlen vagy idegenszerű létbe kivetettnek érzi magát, s ezáltal az álmodó minden lehetséges fantazmatikus álomfordulatnak védtelenül van kitéve.

Az álmodó rendszerint látva álmodik, szellemének a szeme egy világra nyílik, amit álomvilágnak nevezünk. Ez az álomvilág egy különös lidérc, amit Freud álomhallucinációnak nevez. Ezzel a hallucináció szóval a

pszichotikus hallucinációval való hasonlóságot jelöli. Azt a tényt, hogy belső lelki folyamatok eredményeként jött létre az érzéki élmény, melyet viszont csak egy külső szemlélet tud tagadni. Az álomszövés során ez a külső szemlélet éppúgy, mint más hipnoid folyamatoknál, csak akkor ugrik be, ha a saját becstelenség elviselhetetlennek tűnik. Ilyenkor többnyire összeretlenven vagy leverten felébredünk. Itt megszakad az álomtudatba, azaz a tudattalan mindenhatóságába vetett hit.

A döntően vizuális álomhallucináció világa fikcionális, és ez a világ képezi kizárólagosan az álmodó valóságát.<sup>8</sup> Az álom tagadja az alvás tényét, s míg Freud úgy tartotta, hogy az álom az alvás óre, könnyen belátható, hogy az álom éppen „álomra riasztja” az alvót, amennyiben az alvó arra ébred az álomban, hogy hirtelen egy álomvilágban találja magát. Az alvás óreként akkor lép fel az álom, és itt Freudnak igaza van, ha a külső vagy belső, az addigi álomvilágtól idegen ingereket sikerül elfojtanunk és sikerül tovább álmodnunk.

A fikcionalitás ténye az álom természetének megértésében igen fontos, mert csak ezzel a terminussal válik világossá, miért is reálisabb az álom a realitásnál. Ez az akcentuáltság azt is magával hozza, hogy az álom lényege nem érthető meg akkor, ha abban csak imaginatív folyamatok termékét látjuk. A fikcionalitás fellépte az álomfordulatok szövése szempontjából sajátos helyzetet teremt. Az álmodó az álomra mint relatív autonóm módon realizált valóságra épít, annak belső utalásrendszerét mint autonóm rendet kénytelen elismerni, és úgy tesz, mintha az álomtörténet megmutatná, hogy is megy tovább a tartalmi immanencia. Ez a mutatkozás a képeknek arra a sajátos életszerűségére vezethető vissza, arra a képi hatalomra, hogy a képekben megmutatkozik egy olyan értelem, melyet szavakkal képtelenek vagyunk megfogalmazni. A képi közvetlenség és nyilvánvalóság nyelvi olvasata a képi talányok polivalenciájában egy önálló metatexturát és racionális logicizmust hiposztatizál, miáltal az álomélmény egy transzszentitativit mutatvánnyá válik.

A transzszentitativitás jelensége azt jelenti, hogy a lét és a léthez képest több toposza között képzetű viszony alakul ki. A léthez képest több, jelen esetben az álom, „ráébreszt” bennünket egy más és új valóságimmanenciára azzal, hogy értelemalkotóvá tesz minket, és nem azzal, hogy egy új értelmet sugall, vagy egy olyan értelemre kényszerít bennünket, melyet mint fölöttünk levőt alárendeltként élnénk meg. Ez az újonnan alkotott értelem megváltoztatja magát az alkotóját is, ugyanúgy, amint az alkotás során az alkotott mű is arra képes, hogy megváltoztassa a szerzőt. A mű önértelme belátatja vele, hogy eredeti elképzelése csak a műre belső alakító erővel való együttműködéskor, a megfelelő anyagkezeléssel és a műfaj öntörvényeinek respektálásakor, a dolog belső logikájával való együttműködéssel realizálható. Ahogy minden mű a belső szükségességéből és sűrítő és intenzitást fokozó erejéből adódó élménytöbblete folytán több, mint a szerző potenciális ötleteinek tárháza, hat az álom eredetibbnek, mint az életvilág.

A tranzzentitativum<sup>9</sup> megjelenése a kreatív folyamatokban azt jelenti, hogy itt nem adatokat érzékelünk és latolgatunk, mint a közönséges érzékszervi ingerek kiértékelésekor, hanem viszonyokat, relációkat becsülünk fel vagy le. A viszonylagosságok becse arra készítenek bennünket, hogy egy olyan világba lépünk be, mely a léthez képest több. Csak így tudjuk a többértékű logikát és a vele kapcsolatos következményességet magunkban latolgatni, és a jelen jelenlétességéből a jövőre vonatkozólag hipotéziseket felállítani. A tranzzentitativum nem negálja a létet, hanem lényegesen túllép azon. A fikcionális munkamódban fellépő tranzzentitativum a lét mássága felől lép a léttel kapcsolatba, vagy annak olyan részeivel, aspektusaival, melyek a létben, mint immanens belső szükségesszerűségek és lehetőségek, saját belső dinamikaként elzárva vannak.

Az érzéki valóságérzék csak akkor tudja a könyörtelen realitásvetel játékba vinni, ha a kreatív folyamatokban az érzéki ismeret a tranzzentitativum felől közeledve latolgatja a létkonstituáló, léteremtő és a létet elbizonytalanító erők mértékét. Ezeket az erőket az érzékszervek nem mérik és nem abszolút értéként kezelik, mint a műszerek, hanem becsült értéként, miáltal ezek mindig az önérték, a figyelmesség, a körültekintési képesség és a viszonylagosság megbecsülésének függvényei. Ezen eszteziológiai és etikai komponensek higgadt és türelmes felbecsüléséhez bizonyos érzék és érzékenység szükséges, miáltal a megsemmisítő semmitől való félelem és a létszorongás éppúgy része lesz az alakító erőnek, mint az az érzékenység, mely előzetes, nem ritkán traumás tapasztalatok, lelki sérülések, sértődések és fenyegetettségek, vagy éppenséggel a személyen korábban elhatalmasodott szenvedélyek nyomán képződött a személyiség intim, önénközeli rétegeiben és mint esendőség, rejtett passzió fenyegeti a személy integritását. Azért hangsúlyozom ezeket a narcisztikus egyensúlyt döntően befolyásoló lelki tényezőket, mert az álomlátvány vonatkozásos bonyodalmaiban ezek a faktorok, melyek a kreatív folyamatokban döntő szerepet játszanak, nézetem szerint az álomélet fikcionalitásában mindig egy önértéki viszonyban merülnek fel. Akkor is, ha azok közvetlen egocentricitása és tudattalan ösztönösségi motiváltsága csak egy behatóbb lélekelemzés során bontható ki. Tapasztalatom szerint a tehetség munkájának pszichoanalitikus megértésében, melyet egyébként Freud lehetetlennek tartott, éppen a tranzzentitativummal való bánásmód megfigyelése igen fontos.<sup>10</sup>

Hogy az álomvalóság „csak” egy álom, akkor derül ki, ha az álom a felébredésbe csap át. A felébredés folyamán jön rá az álmodó arra, hogy nem volt magánál, azaz egyfajta képi eksztázisban, a valóság hamis képében volt. A képiség az álomban mindig egy konnotált képiség. Tiszta képiség ugyan éppúgy tűnődést és csodálkozást vált ki az álmodóban, mint az éber emberben, de a tiszta képiség mint talány többnyire vonatkoztatásos értelmet nyer az álomvilágban. Ekkor az álom képsoraiból magához tért egyén elmondja az álmodottakat egy szövegben, eközben visszatér az álomemlékre. Ez a mozzanat a visszaemlé-

<sup>8</sup> A fikcionalitás irodalmi vonatához l. még Jádi F.: Az író leckéje. In: Fekete S. és Tényi T. (Szerk.): *Pszichiátria, művészet, kutatás*. Trixler Emlékkönyv. Pécs, 2000, 9–26. o.

<sup>9</sup> H.-E. Hengstenberg: *Seinsüberschreitung und Kreativität*. Anton Pustet, Salzburg, München, 1979.

<sup>10</sup> F. Jádi: Vom Realen zum Dazwischen. In: Ch. Jasper: *Selbst und andere Zwischenfälle*. Dortmunder Kunstverein, Dortmund, 2007, 59–63. o.

kezés, angolul *remembering*, németül *Erinnerung*. Arra törekszik, hogy az egészében nem mutatható és nem mondható álmát, amit az epizodikus emlékezete őriz (angolul *memory*, németül *Gedächtnis*), a szóban fogással, a szavakkal való reprezentációval úgy jelenítse meg, prezentálja, hogy az önmagának és a másoknak világossá váljon, vagyis bevillanjon, hogy milyen értelmet adott a látottaknak, amikor álmodott.

Amikor megérti, mi is ez a manifeszt szövegi anyag, újra idézi az anyag értelmi összefüggéseit és újabb utalásokkal és az idősíkok történeti rendezésével igyekszik egyfajta értelmi vagy mentális képbe kerülni. Ezt a textualitást manifeszt álomanyagnak nevezzük. Az analitikusnak előbb ezzel a manifeszt nyelvi anyaggal van dolga, s megkísérli a nyelvet a szavak és asszociatív utalások oldaláról megközelíteni. A képiség ugyan egy nyelven túliságot vagy nyelv előttiséget jelöl, mégis a nyelviséget kell felhasználnunk ahhoz, hogy az álmodott álomból az elmondott álomhoz eljuthassunk. Eközben elvész az álmodott álom és kirajzolódik az elmondott álom. Egy analitikus értelmet csak akkor kap az álom, ha a látens álomtartalomra, a lappangó álomvágyra, a cupiditásra (a vágyra) vagy a libidóra (a kedvre), illetve az itt fellépő pszichodinamika kidolgozására jutunk. Eközben a szóbeliség elvezet bennünket a narratív képletességből egy megértési képiségbe, azaz felismerjük, hogy az álomszövegben egy immanens praesentia reprezentációja lakik. Az álmodotról kiderül, hogy az az álommunka során az álmodott álomban az eredeti belső konfliktust nem közvetlenül mutatta meg, hanem rejtjelezett képsorokban jelenítette meg. Nem meglepő ezért, hogy Freud az álomfejtés igazának bizonyítására szóanyagot és nyelviileg értelmezett képanyagot használt mint illusztrációt, akkor is, amikor a példák autonóm művészi produktumok voltak. Ez a tény a mai fenomenológiai (interszubsztívitás-elméleti) és képelméleti diszkurzus viszonylatában számos problémát vet fel.<sup>11</sup>

„Kezdetben volt a szó.” Körülbelül így áll ez a mono-teista vallások teremtéséről szóló alapszövegében. Egy a tézis vagy lemma, mely képtilmat is implikál. Itt a fogalom, a szöveg és az opatív törvény elsődlegessége a képpel és az alkotó képzelettel szemben olyannyira döntő, hogy a szövegiség még a lelkiismeret rovására is előírja, minek kell lennie. Azaz itt a nomosz az eidosz fölött áll. A törvényben elő van írva, minek kell lenni akkor, ha a tett a törvénynek megfelelő. De ne feledjük el, hogy az Abszolút törvénye, a Tízparancsolat a szeretet és a hívés záloga, nem pedig a tudásé. Az itt elgondolt Isten csak akkor szereti a hívőt, ha az mindenben betartja a Törvényt. Ma minden törvényt egy külső hatalomtól független bírónak kell az adott esetre lelkiismerete szerint alkalmaznia, úgy, hogy a részt vevő feleket, a szakértőket és a tanúkat meghallgatva, a bizonyítékok nyomatékos erejét megvizsgálva a tényállásról saját értelmi képet alakítson ki. Így nem meglepő, hogy a szöveghermeneutika alapvető társadalomtudományi kérdésessége még Gadamer alapvető és átfogó tanulmánya, az „Igazság és módszer” előtt egy jogászember terjedelmes munkájaként jelent meg.<sup>12</sup>

A freudizmus egy nominális identitásmodellre épít<sup>13</sup>, lélekfogalma, Derridával mondva, a „pszichikus írás”-ra alapul. A pszichoanalitikus álomelmélet, melyet az elmondott álomanyag kontextualitásából bont ki, feltételezi, hogy az álmoképek textualitásukkal egy másik lényként, a másik nyelven szólítanak meg minket, és képzelődésre, latolgatásra és még azon túlra is, a fikcionalitás mezejére kényszerítenek bennünket. Az álomvilágba való belevettség: nyitott fikcionalitás. Az álom a valahonnanból jön és a felébredésbe vagy a fikcionalitás megszakadásába való átváltással ér véget, s úgy hat, mintha élet lenne, álomélet egy álomvilágban.

Míndez rendszerint néma csöndben, a képek közvetlen érzéki megértésének magától érthetőségével folyik le, s ha közben mégis hangosan megszólalunk, vagy mások szólítanak meg minket, az csak a képiség drámájának értelmi hangsúlyozására vagy a rejtély fondorlatosságának fokozása céljából történik. A képeket azért tudjuk megérteni közvetlenül, mert a láthatóság metamorfikus változásaiban az immanens utalásokat és az ikonoklasztikus folyamatok értelmét együttgondoljuk. Ez ugyanaz a retorikus eljárás, a nyelvi képletesség árnéke, mint ahogy azt a regény- és drámaírók munkamódjából is ismerjük. Itt is a világosság rendezettségére törekszik, hogy az egész egy képi egységet, koherenciát, illetve logikus átváltozási folyamatot teremtsen. A képi polivalencia önmagában nem nagy probléma a képi értelem megtalálásában. Gondoljunk csak arra, mennyire *building* egy *Bild*. Egy ház is repedések és töredékek halmaza – ha egyöntetű kötőanyaga megszilárdul, alapja idővel elmozdul, és a feszültségek újra eloszlanak a falakban és az épület szerkezetében. Sokkal fontosabb, hogy felismerjük, milyen válfajú az a láthatóság, ami valamit mutat. A tükörkép, az ábra, a jelkép, a minta, a vázlat stb. nem képbéniség, csak képiség.

Az álmodás folyamán az álmoképek metamorfózisa a fikcionalitás végletes következettségébe kényszerít bennünket, olyan fikcionalitásba, mely sokkal több, mint imagináció, hisz benne az álmodó a létnél-is-többől szemléli a létet. Amíg az imagináció potentialitás, a fikcionalitás belső szükségesség. A valóságnál is valósabb, és olyan hatalmas meggyőző erővel rendelkezik, hogy egy irreális és nem ritkán fatális valóságba terel be bennünket. Az itt ható és az érzékszerveket túlterhelő közvetlen képi mindenhatóság viszont nem azért jut érvényre, mert valaki előírásaként olvassa a képet mint írást, hanem azért, mert az álmodó az előtte hirtelen előálló vagy a képzetében rémként feléledő képi egységtől mint egy feléledt képi világmásságtól annyira elkápráztatja magát, hogy a látottakat egy szövegre utaló ábrának, a vágy tárgyaként, egy illusztrált vágygondolatként vagy a nárcisztikus önmegsemmisítés és kompenzatórikus felajnározás során példaképpé vált hamis önmagunk ideáljának szavaiként fogjuk fel. Ahogy a nárcizmusban a külsőségesség és a hamis önreprezentáció büszke tudata és az öntudatot megsemmisítő öngyűlölet, valamint az ennek következtében előálló külső referencialitás keresése vezet az ambicionáltnak elragadtatott személyt, úgy vezetnek a képsorok a jele-

<sup>11</sup> Jádi, F.: Képzőművészeti alkotások mint az álomelmélet illusztrációi Freudnál (közlés alatt).

<sup>12</sup> E. Betti: *Allgemeine Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften* (1955). Mohr, Tübingen, 1967.

<sup>13</sup> Jádi, F. *Sursum corda. Freud és a zsidó identitás. Magyar Lettre* 62. 2006.

nen túlihoz, a láthatatlan képi értelméhez. Így téved el az álmodó a képek többértelműségének és talányosságának mezejéről a nyelvi egyértelműség és a duális logika egyértelműséget, egyezést és bizonyítottságot kereső mezejére. Az itt munkáló képi csábítás és következetes képzelődés azért jut érvényre, mert az álomban abban a hitben élünk, hogy itt a képmások olyan közvetlen jelentéshordozók, melyek alaki mutatkozásukban konkrétan előírják, hogy az álomszöveg elemeit mint dolgokat és személyeket hogyan is olvassuk, időbeni mozgásukkal intencionalitásukról tanúságot vallanának. A nyelvileg olvashatatlan képi összevisszaságban mégis nyelvi értelmet keresünk, mintha állandóan azt kérdeznénk magunktól, mit is jelent ez vagy az. Ahol a megmagyarázhatatlanban az értelem csődöt mond, ott felüti fejét az eszelősség, és ez az a pont, ahol a fantázia legyőzi az önértelemet.

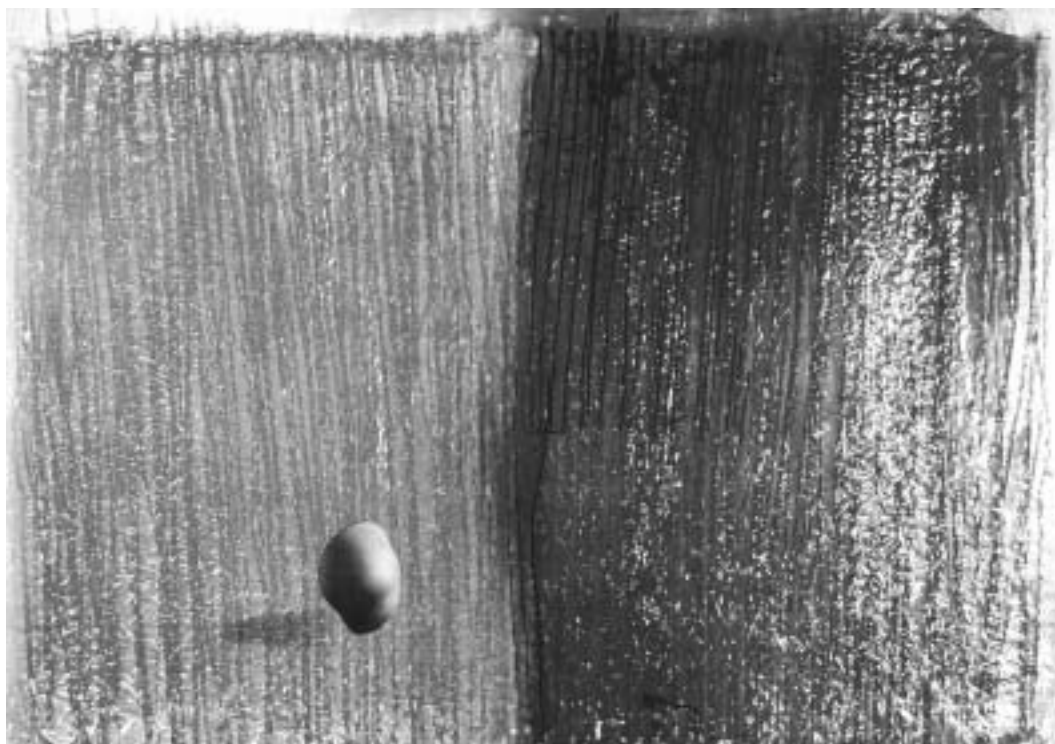
A képsorok vak követése éppen akkor válik egy elbeszélés értelmévé, amikor semmit sem látunk, amikor a történet megszakad, amikor egy megnevezhetetlen figurális elem, egy értelmetlennek látszó fordulat bukkan fel. A meghökkentő perplexitás, tehát az a pont, ahol valami megfoghatatlan, a filmszakadás, alkalmas arra, hogy a tudattalan fantáziálás potencialitása megszakadjon, és a szóhiány rendező ideákat, gondolatokat ébresszen. Ezt az összefüggés-találást nevezik a lacanianusok *suture*-nek, vagy varratnak, s ez az a kreatológiai aktus, melyet a filmművészetben a képvágás művészi praxisa hasznosít. Ugyanis a vágy ugyan érzéki bőségben generálódik, de a hiányt kitöltő képzeletben, tehát a képtelenség hiányában mint értelmi szükségyszerűség teljeseedik be.

A nyelviség hyposztázisa a freudi álomelméletben megfelel azon általános hermeneutikai tapasztalatnak, hogy minden megértés alapja a nyelv. S ilyen alapon beszélünk anakronisztikusan a képek nyelvéről is, amit a napjainkban kibontakozó képelméletben konnotált képiségnek vagy nomologikus képi felfogásnak mondunk. Ez

az elmélet a képek hitelességébe vetett hitre alapul, arra, hogy a képek másodlagosak, szövegeket illusztrálnak, a képek ábrák vagy sűrített mondatok.

Ez a lemma figyelmen kívül hagyja a képautonómiát, ami abból a tényből következik, hogy a képek nem azok, amiket mutatnak, hanem önmagukért állnak képi kifejezősként, és a vizualitás az optikus nyilvánvalóság megpillantásán túl egy még mélyebb rétegre is utal: a nyelventúlíságra. Arra a közvetlen megértési síkra, melyhez nem szükséges egy a vizuális érzékelést megelőző verbális interpretáció. A képek világában az ízlés (befogadásélmény), a(z atmo)szférikus orientáció (bizalmi és kölcsönösségi élmény) és a tapintat (tapintatos közeledés) elég előhermeneutikus mezőt teremt ahhoz, hogy bennük létjelenségeket identifikáljunk. A képzet képzésének metamorfózis logikája a preverbális gyermeki világ interszubjektivitásában, az önértelem és a másik másikságának képzeti kialakulásában központi helyet foglal el. A pszichoanalízis csak nyerhetne, ha a nyelvi tudattalan és a visszaemlékezés (*Erinnerung*) tanulmányozása mellett a láthatóság, a képi sűrítés és az ikonikus differencia elméletét is figyelembe venné. Különösen az emlékezet (*Gedächtnis*) és a paradigmális gondolkodás lélektana szempontjából lenne ez igen fontos.

A képiség kérdése Gadamer hermeneutikájában is centrális pozícióba kerül. Kimutatja, hogy ugyan minden megértés nyelvi jellegű, de a megértés a képben megérkezésben fogatosodik, amit a németben ontologikusan úgy mondanak, hogy „*im Bilde sein*”. Ez a képben levés testi bizonyosság, és azt jelenti, hogy a nyelvi *logosz* és *eidosz* hatóereje, valóságteremtése azzal az alkotásélménnyel jár együtt, hogy fogalmunk van arról, mi is jut az érzéki ismeretszerzéssel kifejezésre, és hogy is van, ami van. Ehhez a lépéshez bizonyos mediális érzékenység és érzék, és talán tehetség is kell. Leleményesség és ügyesség nem elég.



Walter Jule grafikája

Ugyanakkor az is mindennapi tapasztalat, hogy az ember nyelvisége olyan szövedék, amelybe beleszűle-  
tik. A beszélt nyelviség és a gondolatok ébredése nem  
lexikális elsajátítás és grammatikális konstrukciók meg-  
tanulásának az eredménye. Már a kisgyermek első hangjái-  
ban benne van a szavak eidetikus erejével foganatosított  
dologi megjelenítés, a megfogalmazó kifejezés szándé-  
ka. Már az első szavak a mondati gondolat kifejezés és  
egyáltalán az önkifejezhetőség kezdetét jelentik. A nyelv  
értelmetlen egy kifejezési intenció implikációja nélkül. A  
szójelentés és a nyelvi alkalmazási szabályok megtanulá-  
sa az énfunkciók része lesz, ezért a tudattalan éket verhet  
a jelentésváltoztatással, az álomban és a fantáziában, egy  
fantazmatikus új realitáselv foganatosításával az én és a  
szelf közé, illetve így az elidegenített én hamis, nemritkán  
grandiózus vagy óceánikus szelfként kezd el működni az  
álom fikcionalitásában vagy a megélt fikcionalításban, a  
pszichózisban. De itt is megmarad a rettegés attól, hogy  
egy, az interszubbektivitásba bevont etikus valóságérzék  
leleplezi a fantazmatikus önámítást.

Az autentikus kifejezés az a mediális burok, az a szószö-  
vet vagy figurázó, alakosító hártya, amibe a szelf burkoló-  
zik akkor, ha autentikus megjelenést intendál. Egy ilyen  
belülről jövő indíték az anyaggal való értő eljárásokban  
kifejezéssé lesz. A kifejezés viszont nem tévesztendő  
össze a kifejezettel. A legtöbb öncsalás akkor jön létre, ha  
valaki éppen a másikság utánozhatatlan és keményen meg-  
harcolt és immár sikerre vagy elismeréshez vezető önkife-  
jezését utánozza. A mindenkori önkifejezésben meghitten  
érzi magát az önén akkor, ha a kifejezés intencionalitása  
mögött egy, az adott médiumnak és anyagnak megfelelő  
kifejezési tartás áll. Minél kevesebb eszközzel mutat fel  
a nyelv vagy egy más médium valamit mint kifejezést,  
annál sűrűbb, költöttebb a szöveg, annál intenzívebb és  
teremtőbb egy képzőművészeti alkotás. Olyannyira fon-  
tos ez a gondolati sűrűség vagy lebegő ideatorikus komp-  
lexitás, hogy azt mondhatjuk: éppen a csevegő szavak  
hiánya, az immanens képiség pontjára vitt textualitás utal  
az egyén nyelvében arra, mennyire önértelmű az önén  
közeli intencionalitás. A képletes kifejezés esetében pedig  
még nyilvánvalóbb, hogy a szemérembe burkolt önmaga  
nem az alakmutató pillantással és a mutatvány kendőzet-  
len visszaadásában jut érvényre, hanem a mondottakban  
rejlő autonóm képiség árnyalt, többretegű és többértelmű  
utalásszövedékének összekomponálásával és a heterogeni-  
tást és a divergenciát fenomenálisan egy nevezőre hozó,  
összenéző önmegértésével.

Minden nyelviség mögött ott van egy sajátos, hangula-  
tokkal és indulatokkal árnyalt kifejező tartás. A lelki indu-  
lat átérzetségének differenciáltsága döntően megszabja  
azt, hogy a mindenkori megszólalás sokrétű vagy együgyű  
formáltságot hoz-e felszínre. Ha a komplexitásnak nem  
sikerül belső rendet adni, mint ezt az álomsűrítésben oly  
eklatánsan látjuk, az illető nem a saját gondolatait mond-  
ja, nem a saját nyelvén beszél. De még az utánmondó,  
a szajkózó vagy az ideologikusan sulykoló beszéde mögött  
is ott van az önkéntelen önkifejezés intencionalitása, egy  
teremtő spontaneitás, az improvizáció szándéka. Az embe-  
ri beszéd bensőségessége a lelki inkarnáltság és a nyelvi  
kifejezhetőség nyomán válik képessé arra, hogy az indu-

latot és a belső mozzanatot, a lappangó és hallgatólagos  
emóciókat a mondhatóság mezejébe emelje.

Megérteni mégis csak azt tudunk, amit még nem értet-  
tünk meg. A többi magyarázkodás. Így van ez minden  
hermeneutikában, így az álomelemzésben is, amikor az  
elmondott álmot elemezzük, mely egy ismeretlen szub-  
jektivitás munkája. A láthatóságot is csak úgy foghatjuk  
fel, hogy abban a nyilvánvalóan láthatón túl még van  
valami közvetlenül meg nem érthető, amit majd akkor  
értünk meg, ha nem első pillanatra akarunk ítélni, hanem  
megnézzük a láthatót, és a látva látásra törekszünk. Ezt  
legjobban akkor tanulhatjuk meg, ha a képzőművészet  
tárgyait alkotásesztétikai analízisnek vetjük alá. Nem  
ugrunk be annak, amit mutat a kép, hanem megnézzük,  
hogy van megcsinálva, hogyan ábrándult ki a művész az  
öncsalásból, és milyen eszközökkel képes az artefaktum  
világiasságában, a hamisban vagy a megtévesztésig hason-  
lóban a valós a valóságosság, a mondhatóság határán túl,  
egy sajátosság kifejezéseként megmutatkozni.

Összefoglalva: Az álom egy lét, egy különös, fik-  
cionális világban létrejött valóság, szemben az életvilág  
realitásával. Egy az alvás alatt fellobbanó, életfontosságú  
fenomén, ami az álomvilágban zajlik le. De ezen világ  
világiassága csak akkor lesz nekünk világos, ha már fel-  
ébredtünk. Ekkor azonban az álom már ébrenlétre vált át.  
Az álomból magához tért ember úgy érzi, hogy az álom  
többet hoz, mint az élet, a hamisban az igazat, az élet töb-  
bet, mint az álom, az igazban a hamisat, miáltal a minden-  
napi élet álmodozás, realitásvizsgálat és valóságélmény  
között ingadozik. Itt nemcsak egy logikai apória lelhető  
fel, hanem egy, az emberi nárcizmussal és a destruktivitás  
elaborációjával kapcsolatos alkotási folyamat is: kísérlet  
az emberi mérték megtalálására a realitás mérhetetlenségé-  
ben éppúgy, mint megannyi kendőzetlen fakticitás, mely a  
kreatív ösztönfeldolgozás vagy -levezetés sikertelensége  
miatt az emberi sorsot lépten-nyomon beárnyékolja.

Az álmodott álom az analitikus számára sohasem lát-  
ható, az álomvalóságról csak az elbeszélés közvetítésével  
tudunk meg valamit. Csak az elmondott álom lehet az  
analitikus óra tárgya. Mivel a hallott álmot mint szöveget  
elemezzük, nem sok értelme van annak, hogy egy adott  
álom képiségét képi illusztrációval támasszuk alá. Freud  
ilyen kísérletei mind a kép retorikus használatához vezet-  
tek, vagy arra szolgáltak, hogy illusztrációként az álomel-  
méletet igazolják. Afféle példaképek vagy ábrák voltak  
egy előre megfogalmazott freudi narratíva programjában.  
Ha viszont az álomképet valaki a képzőművészet eszköze-  
ivel fogalmazza meg, azt ő a saját stílusában és képi vilá-  
gában teszi. Kísérletet tesz egy olyan világ felállítására,  
melyet olyannak a külvilágban sohasem látunk, s mely a  
látható világról mégis elárul valami lényegi igazat, ami  
pedig egy mindenkori láthatóságon és szemmel látható  
nyilvánvalóságon és a duális logikán túlról jön.

Talán éppen itt érhető tetten az emberi alkotóképesség  
titka a gond és a gondolat<sup>14</sup> között, és az a talány is, hogy  
miért is nem képes az ember a természet teremtett világá-  
hoz úgy alkalmazkodni, mint a többi élőlény. Miért nem  
tudja nyugodtan az adottat olyannak elfogadni, amilyen,  
és miért „álmodja meg” a kigondolhatatlan és tervezhe-  
tetlen jövőt.

<sup>14</sup> Ferenc Jádi: Die Unberechenbarkeit der Idee zu bauen. In: *Gebaute Visionen*. Beuth Verlag, Berlin 2007. 20–26. o.